

НОВО КРАТКО ПРОЛОЖНО ЖИТИЕ НА ИВАН РИЛСКИ

ЕЛЕНА ТОМОВА

Археографските издирвания на произведения, посветени на живота и делото на личности от българската история и култура, в ръкописи от съветските книгохранилища хвърлят нова светлина върху редица съществени проблеми в областта на българо-руските книжовни взаимоотношения през средновековието. На първо място ще отбележим развитието на агиографските цикли за българските светци, сред които и на основателя на Рилския манастир. Наблюденията в тази насока очертават наличието на определена литературна традиция, която староруските книжовници и преписвачи спазват в течение на няколко десетилетия. Оказва се, че на руска почва възникват или се адаптират въз основа на по-ранни текстове нови проложни жития за Иван Рилски.

Агиографската творба, която ще бъде представена в настоящото съобщение, се отнася към кратките проложни жития на Иван Рилски. Новооткритото съчинение влиза в състава на руски ръкописен сборник, датиран от съветските палеографи към XVII в. — Пролог за септември—март. Ръкописът се съхранява в Централния държавен архив на древните актове (ЦГАДА) в Москва под № 74 от фонд 201 — сбирката на граф М. А. Оболенски. В палеографско и езиково отношение този пролог не е проучван специално. Отбелязан е само в машинописния опис на сбирката, в който са посочени няколко кратки данни за паметника. С оглед на това се налагат някои по-подробни сведения за ръкописа от палеографска гледна точка.

Пролог № 74 съдържа 11+811 листа, 19,5×30,5 см, текстово поле 14,5×24,5 см, 20 реда, 1^о. Липсва началото. Голяма част от листовите са реставрирани.

Хартията е плътна, светложълта. Водните знаци са следните: две кули (Вг., № 15 955 от 1576-85), две кули с миниална „М“ (Вг., № 1596 от 1581) и двуглав орел (Вг., № 300 от 1591-92).

Подвързката е късна, от ново време, картон с кожа. Украса няма. Писмото е среден полуустав. Употребено е кафяво мастило. От влагата на отделни места някои от буквите са заличени. Писали са няколко книжовника. Двуров правопис, употребява се само малката носовка. Често се среща буквата ѿ. Широко е употребен паерчикът. Приписки няма.

Ръкописът принадлежи към стария тип пролози, включващи освен кратките жития на светците и поучения, и слова от патерика. По отношение на съдържанието на агиографските съчинения трябва да се отбележи, че те представляват контаминация от светците и разширената редакция на пролога. В този тип пролог обикновено се включват кратките жития на българските светци Петка Търновска, Иларион Мъгленски и Иван Рилски.

Паметникът започва с Поучение на Григорий Богослов (без начало). В пролога са застъпени паметите на голяма част от руските светци. От южнославянските светци освен българските е отбелязан Вячеслав Чешки (под 28. IX). Житията на българските светци са ценни за нашата литературна история. Всяко едно от тях е своеобразна редакция, преработка на известните досега текстове — факт, заслужаващ допълнителни проучвания на руската и славянската агиографска традиция.

Под 13 октомври е отбелязана паметта на Петка Търновска: „Сѣмъ Парасковѣа въ в' лѣто. ѿхоу прѣстоухъ родителѣ ѿ града Калнистрѣна. принесено же тѣло еѣа въ Трапезнѣ градѣ, ѿ оже естъ. Тѣмъже, въ лѣто. ѿѿѿа. го. (л. 1656—166а).

Под 14 октомври с кратки житийни данни е застъпен Константин-Кирил Философ: „В' тѣмъ днѣ прѣбнаго ѿца нашего Кѣетѣанѣина Философа. прѣкаго ѿчитѣла словеньскѣхъ ѿвѣкъ. ѿ болгарскѣхъ

иже крѣи бѣлѣгары, вѣ же братѣ сѣѣн Парасковѣи, тои бо естъ чюдный Конѣстантинъ нарицаемый Кирилъ, иже сложѣ грамоту рускою со греческою при црѣ Мнѣхалѣ гречестѣмъ, вѣ лѣ ̅҃҃, г҃, и прѣстаѣна при црѣ Василѣ, во ̅҃҃. лѣто цр҃ѣа ̅҃҃, вѣ лѣ ̅҃҃. ̅҃҃҃҃. (л. 166а—166б).

На л. 201б—203 а е поместено краткото житие с пренасянето на мощите на Иларион Мылѣнскѣ. Проложният разказ е твърде интересен по отношение на текст и композиция. Оригинално съчетани са сведенията от светците и краткото проложно житие на светеца.

Краткото проложно житие на Иван Рилски (под 19. XI.) завършва с пренасянето на мощите от София в Търново през 1194 г. при Асен I. Това обстоятелство сочи, че новото житие би могло да бъде компилирано по Първото проложно или по произведението на Георги Скилица. Тъй като преписът е единствен засега, не може да се твърди, че самата нова преработка е възникнала през XIII в. Твърде вероятно е новото житие да е било съставено през самия XVII в., когато е бил съставен целият ръкопис. При това последната памет на руски светец се отнася към края на XVI в. Изясняването на тези въпроси ще бъде възможно след допълнителна археографска работа в светските книгохранилища.

С оглед определянето на източниците на житието е необходим макар и кратък съпоставителен анализ с посочените по-горе жития на рилския пустинник. На първи план нашето внимание привлича заглавното на житието. За пръв път се среща препис, в който Иван Рилски е наречен сръбски светец: „Вѣ тои дѣи прѣстаѣниѣ, прѣпагѣи ѿца нашоу, ѿ ѿана, рѣльскаго, иже в сѣрбѣскои зѣмлѣ“ (л. 197 а). Никъде в произведението не е посочена българската принадлежност на Иван Рилски, докато неизвестният автор на Първото проложно житие и византийският агиограф специално подчертават този момент. Нашият препис също засега е единственият, чийто съставител не е отбелязал Скрино като родно място на светеца, а Средец (тази особеност се среща и в някои други преписи). Твърде показателни са известията за годината на смъртта на Иван Рилски. От досега известните преписи единствено в нашия откриваме възможно най-късната дата: „Н прѣстаѣна, вѣ лѣ ̅҃҃. ̅҃҃҃҃҃҃. Н лежа, вѣ зѣмлѣ, лѣ, лѣ ̅҃҃. Н обрѣтоша моѣи ̅҃҃ в лѣ ̅҃҃. ̅҃҃҃҃. (т. е. успението на светеца тук е фиксирано през 1136 г., а откриването на мощите — през 1167 г.)¹. Става ясно, че всички тези неточности и пропуски не са съобразени с текста нито на Първото проложно житие, нито на творбата на Георги Скилица.

Византийският агиограф споменава за три църкви, в които бива положено тялото на светеца: епископската, на свети Лука и новата, издигната в чест на Иван Рилски. Първото проложно и новото кратко житие сочат само църквата на евангелиста Лука. По-нататък новото житие включва в съкратен вид известния разказ за пребиваването на мощите в Унгария в град Остригом. Тук авторът на новото житие би могъл да почерпи сведения от другите проложни жития, тъй като у византийския писател те естествено липсват. Интерес представлява мотивировката на унгарския крал за връщането на мощите в София. Книжовникът пише: „Краля же ѿбвѣа са ѿже вѣзатъ моѣи стѣго вѣ бѣлѣа вѣленѣа“ (л. 197 б).

Историята на пренасянето на мощите от Средец в Търново, както и останалите основни моменти от живота на отшелника са предадени в съвсем кратък вид. Тук следва да бъде отбелязана една особеност, характерна за този препис. Руският книжовник разказва, че след като Асен I превзема Средец, пренася мощите в „българската земя“: „Н вѣзѣ градъ Сѣрѣѣцъ. и моѣи стѣго. и прѣнесѣ и хѣ в бѣлѣгарскѣ зѣмлѣ, и созда цр҃ковѣ во иѣмѣ стѣго, и положи моѣи вѣнѣи въ лѣ ̅҃҃. ̅҃҃҃҃. ннѣи дѣи кѣ“ (л. 166 б). В този пасаж под „българска земя“ се разбира Търново. В новото житие липсват каквито и да било податки за Търново, назован в Първото проложно житие „градъ Трапѣзица“².

Както е известно, Първото проложно житие съдържа сравнително подробен разказ за пренасянето на мощите в Търново. В новото съчинение тези сведения са доведени до минимум. Не се споменава нито за патриарх Василий и братството, нито за игумена Йоаникий и за целия ритуал около голямото събитие.

Интересни и важни за езиковедата са различните форми на названието на Средец: „во градѣ нарицаемѣ Среѣцѣ“, „во градѣ Сѣрѣѣцѣ“, „во градѣ Сѣрѣѣцѣ“. Асен I е наречен „Асѣни“

¹ Йордан Иванов. Свети Иван Рилски и неговият манастир. С., 1917, 14—15.

² Йордан Иванов. Жития на Иван Рилски. — Год. на Соф. у-т., Ист.-филолог. фак., 1936, кн. XXXII, 13, с. 54.

В новото житие липсва пасажът: от „... ѿдеже ѿде днѣ лежить чюдотворное тело...“ до „зауѣиѣ поаѣчашъ“³. Не е включена и характерната за голяма част от преписите заключителна молитва към светеца. Липсва също и т. н. Добавка, в която се споменава за турското нашествие, обновлението на Рилския манастир и връщането на мощите през 1469 г.

Най-общата (и предварителна) характеристика на измененията в текста на новото житие (биографичните пропуски за светеца, отнасянето на Средец към „сръбската земя“, неточностите при изписването на имената, неверните дати и др.) ни дава основание да смятаме, че староруският книжовник е внесъл специфични промени, като е проявил творческа свобода. Неточностите свидетелствуват за недостатъчна осведоменост по отношение на историческите факти за живота и дейността на рилския отшелник. Новото житие на Иван Рилски е съставено съобразно с изискванията на литературния канон на пролога. На първо място може да се посочи краткостта на формата, за което осведомяват самите названия на проложните сборници: „от житий их вкратце сложенныя словеса“⁴. Староруският преписвач е подходил към житийния материал избирателно, което е било съвсем естествено при изграждането на кратката агиографска творба. Но, от друга страна, съкращенията следват идейните цели на проложната форма — да се създаде идеален образ на светеца, освободен от емоции, чувства, от индивидуални черти. Проложното житие изключва многоплановия разказ и разгърнатия сюжет, редица подробности отпадат и вниманието се фокусира изключително върху нормативните положителни качества на светеца, възпитил християнския идеал на поведението. На тази задача е подчинил замисъла и творческите си намерения авторът на краткото житие на рилския отшелник. За център на творбата си той е избрал чудото за острогомския епископ, с което по категоричен начин се доказва светостта на славянски анахорет, чиито мощи се намират в католическа страна.

По отношение на композицията новото житие също спазва проложния канон: кратка експозиция, основна повествователна част и епилог. Тези елементи на структурата създават впечатление за цялостност и непрекъснатост на живота на светеца.

Под 19 октомври са поместени кратките жития на Уар, Садоф, Йоил, Клеопатра и нейния син Йоан, на пророка Йона, както и дидактичният разказ от Лимониса за „плѣсѣвшемъ бѣсе“.

Тук поместваме текста на новото кратко проложно житие на Иван Рилски, като запазваме оригиналния правопис и пунктуация.

Въ тоѣ днѣ преставленіе, прѣбнаго ѿца нашего ꙗѡана, рѣльскаго, нѣже е сѣрбской землѣ.
Родѣна въ градѣ нарицаемѣмъ сѣрѣцѣ, ѿ пострѣже сѣ въ горѣ нарицаемѣй рѣла, ѿ престѣвен сѣ,
ѣ лѣ. С хмѣ, ѿ лежа е' землѣ, лѣ, лѣ, ѿ бѣрѣѡша моѡнъ е' лѣ. С хѣ, ѿ положиша ѿ
въ градѣ сѣрѣцѣ, въ цркви стѣго абѣнъ ѡуласта, ѿ не по многѣхъ лѣтѣхъ, прѣйде крѡль ѡугрѣский, ѿ
ѣза градѣ сѣрѣцѣ, ѿ тело стѣго, ѿ прине е'го, въ ѡугрѣ въ градѣ ѡстрогомѣ, ѿ положи е'го въ црквѣ,
ѡхнѣпѣ же ѡугрѣский, нехѣрѣстѣнѣмъ ѡдѣржѣмъ ко стѡмѣ, глѣ, доселѣ нѣсмъ слышѣла ѡ когѡ ни
ѡ книгѣ ѡ семъ мѡжѣ, ѿ неидѣ поклонѣнѣи сѣ рацѣ стѣго, ѿ въ той чѣстѣ, ѡнѣмѣеѣ, ѿ разѡмѣ ѡно
сѣрѣшѣ ко стѡмѣ, ѿ скоро прѣтѣкъ прѣпѣде рацѣ стѣго, со слѣзѣмъ просѣ прощеніѣ, ѿ прогѣла, е' той
ѡ крѡль же ѡуѣѡа сѣ ѡже вѣзѣтъ моѡнъ стѣго бѣ ѡмѣла кѣлѣнна, ѿ с' чѣстнѣ ѡмѣстѣ моѡнъ стѣго въ
градѣ сѣрѣцѣ, ѿ положи ѿхъ е' той же црквѣ стѣго абѣнѣ, ѿ не по многѣхъ лѣтѣхъ, прѣйде на
градѣ сѣрѣцѣ, ѡлѣгарскѣй црѣ, ѡснѣнѣ наречѣнѣнѣнъ ко стѡмъ крѣшеніѣ ꙗѡа, ѿ ѣза градѣ сѣрѣцѣ, ѿ
моѡнъ стѣго, ѿ принеѣ ѿхъ е' ѡлѣгарскѣю землѣ, ѿ созда црквѣ въ ѿмѣ стѣго, ѿ положи моѡнъ
ѿ нѣй въ лѣ. Сѣѣ г. ѿнѣдѣнѣтѣ е' (л. 197а—197б).

Новото проложно житие на Иван Рилски, запазено в състава на руски пролог, привлича с проблематиката си вниманието на палеографа, литературния историк, езиковед. Предстои да бъде изяснена литературната история на паметника като цяло и на житията на българските светци. Необходимо е да бъдат претърсени възможно по-голям брой нови преписи на този тип пролог или на отделните жития, за да бъде

³ Йордан Иванов. Жития на Иван Рилски, с. 55.

⁴ Пролог (печатно издание). М., 1643, л. 949.

⁵ Русская старопечатная литература XVI—перв. четв. XVIII в. — в. Литературный сборник XVII века. Пролог. М., 1978, 26—33.

потвърдена една самостоятелна традиция на староруските книжовници в създаването на агиографски цикъл за Иван Рилски, Константин-Кирил Философ, Петка Търновска и Иларийон Мъгленски.

Редица нови и интересни проблеми поставя прологът като литературен сборник, систематизиращ сведения за много руски, славянски и византийски представители на християнския пантеон, включил и произведения от различни жанрове — поучителни и похвални слова, проповеди, патерикови разкази и др. Общата жанрова структура на пролога определя и своеобразната поетика на малката проложна форма. От своя страна спецификата на пролога обуславя възникването на нови редакции на съществуващите вече жития.

Включването на нови кратки агиографски произведения за най-известните български светци в руски пролог от XVII в. още веднъж по убедителен начин доказва широката им популярност в средновековната руска история и култура и засилването на техния култ и в периода на късното средновековие в славянските страни.

БЪЛГАРСКОТО БИТИЕ НА ДРЕВНОРУСКИЯ ПАМЕТНИК

„СЛОВО О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ“

ЕВДОКИЯ МЕТЕВА

През 1985 г. световната литературна общественост отбеляза чрез редица научни сесии, монографии и изследвания и популярни статии, радио- и телевизионни предавания 800-та годишнина на една от най-бележитите творби на европейското средновековие — древноруският паметник „Слово о полку Игореве“, станал отдавна достояние на общочовешката култура чрез стотици преводи на най-различни езици и томовете от изследователски трудове на учени от целия свят.

Характерът на сюжетното повествование, художествено пресъздадо неуспешния исторически поход на Новгород-Северския княз Игор срещу куманите, откроява една от най-съществените проблеми на старата руска литература — проблемата за борбата срещу външните врагове на народа, а „златното слово“ на киевския княз Светослав, представляващо идейният център на произведението, издига най-прогресивния за времето призив за обединение срещу феодалната разпокъсаност на князете. Образът на руската земя, обширна и богата, но изтерзана от междусоборните разпри на князете, „полята с кръв“ и „засята с кости“, по която не се чува песента на орача, руската земя, в името на която неизвестният автор призовава към обединение, преминава като даймотив през цялата творба и определя идейното и художественото ѝ единство.

„Слово о полку Игореве“, отразило върха на средновековната естетическа мисъл, обединява в своеобразно художествено цяло патоса на ораторската реч с емоционалната успокоеност на епоса и лиричната задълбоченост на песента. В него хармонично се съчетава литературната езикова култура на автора със стиховете поетика на народното творчество. То представлява нов тип на прозаично повествование с ритмично организирани фрази, наподобяващи стихова структура. В това единство на разнородната си художествена същност „Словото“ и досега предизвиква най-различни, често едностранчиви творчески решения в пресъздаването му както на съвременен руски, така и на всеки друг славянски и неславянски език. Неслучайно толкова пъстра е картината на съществуващите досега многобройни руски преводи на „Словото“, написани в стихове или в ритмизирана проза, близки по тип до народната песен с тоничния стих на руските билини или създадени по принципа на литературното стихосложение; вариращи от близкия до народната ритмика четирисъстен хорей до тържествения „александрийски стих“ на ямба или характерния за античната поезия хекзаметър; преводи, които придават архаизирани колорит на оригинала или които го съвременяват, и т. н.

В България досега са известни седем пълни превода на „Словото“ и няколко на отделни откъси от него, обхващащи периода от Възраждането до наши дни: три, излезли от печат преди 9. IX. 1944 г. — на Райко Жинзифов, Ефрем Каранов и Бойчо Липовски, два след 9. IX. — на Людмил Стоянов и Кирил Кадийски и два неиздадени досега превода на Андрей Германов и Михаил Михайлов.

Тези преводи (хато се спрем дори само на излезлите от печат) представляват също така твърде пъстра картина на преводчески решения. Макар че преводите са се ръководили в една или друга степен от руските преводи, те отразяват индивидуалния им творчески почерк, имат различна историческа съдба и създават едно твърде богато и разнообразно битие на паметника в развитието на нашата култура.